

Bijstand onder voorwaarden

Opvattingen van klantmanagers en bijstandsgerechtigden over de voorwaardelijkheid van de bijstandsuitkering

MATHIEU PORTIELJE EN SANDRA BOS

Mathieu Portielje is socioloog en docent/onderzoeker aan de Hogeschool van Amsterdam en is als onderzoeker betrokken bij het Amsterdams Experiment met de Bijstand, Sandra Bos is historicus (PhD) en is als senior onderzoeker/docent verbonden aan het Center of Expertise of Urban Governance and Social Innovation van de Hogeschool van Amsterdam en is projectleider binnen het Amsterdams Experiment met de Bijstand

In 2015 is met de Participatiewet een aantal voorwaarden aangescherpt en toegevoegd aan de bijstand, denk aan de tegenprestatie. Nederland staat hierin niet alleen; in veel westerse verzorgingsstaten zijn de afgelopen jaren aan de toegang tot socialezekerheidsstelsels meer voorwaarden gesteld. Dit gebeurt met twee verwachtingen. Allereerst het sturen van gedrag. Zo zou met een sollicitatieplicht het zoekgedrag van bijstandsgerechtigden gestimuleerd worden en door invoering van een verplichte tegenprestatie het aanvragen van een uitkering onaantrekkelijker worden. De tweede verwachting is dat het draagvlak in de samenleving voor het bijstandsstelsel erdoor verbetert. Verplichtingen, naleving en handhaving worden in de Memorie van toelichting op de Participatiewet genoemd als de drie pijlers onder het socialezekerheidsstelsel, nodig om ‘de houdbaarheid van het stelsel en de solidariteit van de mensen die voor het stelsel betalen te garanderen’ (TK 2013/2014).

We hebben onderzocht hoe bijstandsgerechtigden en klantmanagers aankijken tegen verschillende vormen van voorwaardelijkheid en onvoorwaardelijkheid in de bijstand. Meer specifiek hebben we hun gevraagd wat zij vinden van de verplichte tegenprestatie, van de arbeidsverplichting en van invoering van een onvoorwaardelijk inkomen, een variant op een ba-

sisinkomen. Vervolgens onderzochten we hoe deze opvattingen zich verhouden tot de sociale rechtvaardigheidstheorie van Fraser en Honneth (2003). Deze twee filosofen stellen dat er sprake is van sociale rechtvaardigheid wanneer aan drie eisen wordt voldaan. Allereerst die van herverdeling; dat bijstandsgerechtigden gelijke toegang hebben tot goederen en diensten, in dit geval tot werk, begeleiding en inkomsten. Ten tweede die van representatie; dat wil zeggen zeggenschap en inspraak in bijstandsbeleid en de toepassing ervan. Ten derde die van erkenning; dat bijstandsgerechtigden door beleid en door de uitvoerders van dat beleid worden gezien als volwaardige burgers.

De centrale vraag in dit hoofdstuk luidt: Welke opvattingen hebben bijstandsgerechtigden en klantmanagers in het Amsterdams Experiment met de Bijstand over (on)voorwaardelijkheid in de bijstand? Zien zij de bijstand als onvoorwaardelijk recht of gaan ze mee in het politieke, maatschappelijke discours dat je een ‘tegenprestatie’ moet leveren voor je uitkering?

Voor deze analyse hebben we gebruikgemaakt van het Amsterdams Experiment met de Bijstand.¹ Dit is een onderzoek naar het effect van versoepeling van bijstandsregels op welbevinden en uitstroom naar werk, waar ruim 1200 bijstandsgerechtigden aan deelnemen. Bij de start hiervan zijn twintig van hen uitgebreid geïnterviewd. Deze twintig zijn geselecteerd op spreiding van geslacht, leeftijd, stadsdeel, burgerlijke staat, uitkeringstype, nationaliteit, en participatietrede (afstand tot de arbeidsmarkt). Ze zijn echter niet representatief voor de 35.000 Amsterdamse bijstandsgerechtigden. Daarnaast zijn er vijftien klantmanagers geïnterviewd die deelnemen aan het experiment. De klantmanagers binnen dit team hebben een lagere caseload dan de gemiddelde klantmanager binnen de gemeente, namelijk circa zestig in plaats van driehonderd klanten per fte. Dit om de bijstandsgerechtigden intensieve en persoonlijke aandacht te kunnen geven en te borgen dat het experiment uitvoerbaar is. Het merendeel van de klantmanagers is ongeveer tien tot twintig jaar in de huidige functie werkzaam binnen de Gemeente Amsterdam.

¹ Het Amsterdams Experiment met de Bijstand loopt van 2018 tot 2022. Momenteel voltooiën de Hogeschool van Amsterdam en de Universiteit van Amsterdam de eenmeting, als vervolg op de nulmeting. In 2021 en 2022 volgen respectievelijk de tweemeting en de nameting. In andere gemeenten hebben vergelijkbare experimenten plaatsgevonden, zie daarover hoofdstuk 7.

Bijstandsgerechtigden willen graag meedoen in de samenleving

In de interviews met de bijstandsgerechtigden hebben we gevraagd naar hun opvattingen over de tegenprestatie, de arbeidsverplichting en het basisinkomen.

Tegenprestatie is een logische wederdienst

Een van de maatregelen uit de Participatiewet is de omstreden verplichte tegenprestatie. Hieronder wordt in de Participatiewet ‘het naar vermogen verrichten van onbeloonde maatschappelijk nuttige werkzaamheden’ verstaan. Naast de twee verwachtingen die we hiervoor al noemden – activering en draagvlak versterken – heeft de tegenprestatie een extra doel: door het verrichten van een wederdienst kunnen bijstandsgerechtigden zich maatschappelijk nuttig maken. Het verrichten van een tegenprestatie zou dus een persoonlijk belang en een maatschappelijk belang kunnen dienen (Kampen 2014).

Op de vragen over het verrichten van een verplichte onbetaalde tegenprestatie, antwoordt ruim driekwart van de respondenten dat ze het leveren van een tegenprestatie een terechte voorwaarde vinden om een uitkering te ontvangen (zie ook hoofdstuk 10, Sebrechts & Kampen). Ze zien zo’n wederdienst als een logisch en aanvaardbaar instrument dat inzetbaar is door de overheid. De respondenten geven verschillende redenen waarom een tegenprestatie hun een goed idee lijkt. Op basis van de interviews onderscheiden wij er vier.

De eerste reden is dat ze vinden dat ieder mens iets moet doen voor zijn of haar geld en dus ook voor een uitkering. Het is een maatschappelijke plicht:

‘Een mens moet wel iets doen voor zijn geld. Het is wel lekker en iedereen zou wel willen dat het geld vanzelf binnenkomt. Maar ook voor het gevoel van eigenwaarde en zo, is het beter als je iets doet en wat terugkrijgt.’

De tweede reden – die ook blijkt uit het laatste deel van het voorgaande antwoord – is dat ze vinden dat iets doen in de samenleving, hetzij in de vorm van vrijwilligerswerk, een basisbaan of betaald werk, beter voor ze is dan thuiszitten: ‘Daar word je maar depressief van.’ Volgens hen schaadt werkloos thuiszitten het zelfvertrouwen en de eigenwaarde. Het dient dus ook een persoonlijk belang.

Als derde reden komt uit de interviews een duidelijke behoefte naar voren om mee te willen doen in de samenleving. Als de tegenprestatie dit op de korte termijn, zij het slechts tijdelijk, mogelijk maakt, dan vinden ze dit aanvaardbaar. Een tegenprestatie is voor hen erkenning van de wens om iets terug te doen voor de bijstandsuitkering die ze ontvangen. Een aantal hoopt dat de tegenprestatie hun ‘een zetje in de rug geeft’ en kansen biedt om door te stromen naar ‘echt werk’. Dat het verrichten van een tegenprestatie in de praktijk zelden leidt tot een opstap naar betaald werk (Kampen 2014; SCP 2019), lijken zij niet te kunnen of te willen zien. Een onbetaalde tegenprestatie draagt niet bij aan een eerlijkere herverdeling van betaalde arbeid. Het gebrek aan perspectief op betaald werk kan bij bijstandsgerechtigden op de langere termijn tot teleurstelling leiden.

Een vierde veelvoorkomende reden waarom onze respondenten een verplichte tegenprestatie een acceptabel instrument vinden, is dat het andere bijstandsgerechtigden kan activeren. Ze voorzien dat andere bijstandsgerechtigden ‘lui’ worden als er geen verplichte tegenprestatie tegenover de uitkering staat. Om die reden nemen ze afstand van ‘die anderen’, de ‘luie bankzitters’. Mensen zijn geneigd om hun zelfbeeld te vormen door overeenkomsten en verschillen met anderen te benadrukken en symbolische grenzen te trekken (Lamont & Molnar 2002). Daarmee proberen zij hun eigen waardigheid en zelfrespect te beschermen (zie ook Elshout 2016). De respondenten zijn bang door de samenleving als uitkeringstrekker te worden gezien die niet willen werken en leven op de zak van de werkenden. Zij nemen dit stigma vanuit de samenleving over:

‘(...) omdat anders mensen gewoon op hun gat kunnen zitten en gewoon geld kunnen krijgen terwijl andere mensen heel hard bezig zijn naar werk te zoeken of heel hard bezig aan het werk zijn.’

Opvallend is dat geen van de respondenten benoemt dat de bijstand een recht is, dat onvoorwaardelijk verstrekt moet worden aan eenieder die hiervoor in aanmerking komt. Ze ervaren de bijstand als een gunst. En om deze gunst te mogen (blijven) ontvangen en niet weggezet te worden als ‘luie, thuiszittende bijstandstrekker’, zijn ze bereid te werken voor hun uitkering. Een tegenprestatie kan hen helpen om zich te onttrekken aan de miskenning, het stigma, van de bijstand.

Een klein aantal respondenten geeft aan dat een tegenprestatie in de vorm van ‘vrijwilligerswerk’ oneerlijk is. Vooral omdat ze dan werk verrichten waarvoor anderen wel betaald worden. Het verrichten van een tegenprestatie helpt hen bovendien niet hun vaste lasten te betalen en hun schulden af te lossen. Dit onderscheid in betaling betekent een oneerlijk onderscheid in erkenning en waardering van hun inzet. Werk moet lonen volgens hen, en dat is bij een onbetaalde tegenprestatie niet het geval. Ze krijgen er geen financiële beloning voor en zij voelen zich hierdoor in zowel materiële als immateriële zin achtergesteld ten opzichte van werkenden, die voor hetzelfde werk wel betaald worden.

Kortom, de meeste respondenten zien de tegenprestatie als een kans om iets te kunnen bijdragen en terug te doen voor de uitkering. De verplichting nemen ze op de koop toe, al nemen ze niet al het werk klakkeloos aan. Ze wensen wel dat het een toekomstperspectief biedt en past bij hun interesses en leefsituatie. In het verleden gaven klantmanagers hier volgens hen niet altijd gehoor aan. Zo vertelde een bijstandsgerechtigde dat haar klantmanager haar verplichtte om ergens vrijwilligerswerk te doen en haar hiervoor een voorstel deed. Met dit vrijwilligerswerk zou zij de Nederlandse taal beter onder de knie kunnen krijgen. Tijdens het verrichten van dit werk bleek dat haar werkzaamheden alleen bestonden uit het openen van de voordeur en dat ze de hele dag nauwelijks iemand sprak.

Arbeidsverplichting is terecht, maar werk moet wel naar wens zijn

De voorwaarden die onze respondenten stellen aan onbetaald werk, zien we ook terug bij het al dan niet aanvaarden van de in de Participatiewet opgenomen ‘algemeen geaccepteerde arbeid’ (de arbeidsverplichting). Werk moet passen bij de interesses, thuissituatie en levensloop, vinden ze. Het moet vooral ook leuk werk zijn. Werk dat niet aan hun wensen voldoet, moeten ze kunnen weigeren: ‘Ik denk [de tijd] van de slavernij is voorbij hoor.’ ‘Kijk naar onze interesse’, is de tip van een bijstandsgerechtigde, ‘dan houden mensen het ook langer vol.’ Het klinkt als een roep om aandacht voor en erkenning van hun wensen en situatie. Want wat betreft die wensen ten aanzien van een passend aanbod, voelen de respondenten zich soms miskend door hun klantmanager.

Sommige respondenten vinden dat klantmanagers te weinig rekening houden met hun werkwensen en -waarden. Wat ‘passend werk’ is, bepaalt

vooral de klantmanager, vinden ze. Gevraagd naar wat zij belangrijk vinden aan ‘passend werk’, spreken zij over werk dat ook op de langere termijn perspectief en zekerheid biedt. Een bijstandsgerechtigde maakt zich zorgen hierover:

‘Wat voor garanties biedt die baan dan? (...) ik zie dat gewoon bij mijn omgeving terug dat mensen een baan hebben maar ze krijgen geen contract. Na zes maanden zijn ze weer zonder baan.’

Het verrichten van betaald werk biedt bijstandsgerechtigden financiële en maatschappelijke erkenning. Het aangeboden werk is echter vaak tijdelijk en biedt geen uitzicht op zekerheid. Daarnaast zien we in de voorgaande citaten een wens van de bijstandsgerechtigden om inspraak te krijgen bij de keuze voor banen, en om banen te kunnen afwijzen zonder dat dit consequenties heeft voor hun uitkering.

Onvoorwaardelijk inkomen à la basisinkomen biedt geen voordelen

De bijstandsgerechtigden is gevraagd hoe zij aan kijken tegen eventuele invoering van een onvoorwaardelijke uitkering, een variant op het basisinkomen. Vanuit het besef dat een onvoorwaardelijk inkomen hun geen werk oplevert en mogelijk leidt tot een toename van mensen die werkloos thuiszitten, staan de meeste respondenten niet positief tegenover deze (fictieve) maatregel. Ze hebben er in hun ogen gewoon geen baat bij of zijn bang dat het anderen demotiveert. We onderscheiden twee motieven die de voorkeur voor de wederkerigheidslogica verklaren. Allereerst menen zij dat er vanuit het onvoorwaardelijke inkomen geen stimulerende werking uitgaat richting ‘die anderen’ om te werken:

‘Nee, niet goed. En niet zozeer vanuit mezelf, maar uit mijn omgeving, dan zouden er nog meer werklozen zijn. Dan zou het wel heel makkelijk gemaakt worden. Dus ik vind wel dat er iets tegenover moet staan.’

Ten tweede ziet driekwart van de respondenten niet in hoe een onvoorwaardelijk inkomen hen gaat helpen bij dat wat ze het liefste willen: meedoen in de maatschappij en daarvoor waardering en erkenning krijgen. Financieel vindt er met deze regeling een herverdeling van middelen

plaats, maar bijstandsgerechtigden vertrouwen er niet op dat ze daarmee ook betaald werk krijgen.

De weinigen die wel voordelen zien in een onvoorwaardelijk inkomen geven aan dat dit ‘het gedoe rond de inkomstenverrekening en verschuivende toeslagen’ mogelijk kan wegnemen. Dit betreft vooral de parttime werkende bijstandsgerechtigden, want zij hebben te maken met wisselende inkomsten. Deze kunnen terugvorderingen tot gevolg hebben en dit levert stress en inkomensonzekerheid op:

‘Dan hoef je niet meer met samengeknepen billen te zitten wat de gemeente nu weer gaat inhouden van je, van je uitkering.’

Andere bijkomende voordelen van een onvoorwaardelijk inkomen zijn, volgens een klein aantal respondenten, dat het zorgt voor ‘minder betutteling vanuit de gemeente’. Bovendien geeft het de vrijheid om bij te verdienen en zelf te kiezen voor bijvoorbeeld een opleiding, zonder hierover rekenschap te hoeven afleggen. Een onvoorwaardelijk inkomen biedt hun keuzevrijheid en daarmee ook inspraak in hun eigen reïntegratietraject.

Klantmanagers zijn verdeeld over de voorwaarden voor bijstand

Aan de klantmanagers die betrokken zijn bij het Amsterdamse experiment hebben wij gevraagd hoe zij aan kijken tegen de verplichte tegenprestatie en de arbeidsverplichting. De derde vraag, over het onvoorwaardelijke inkomen, is niet aan hen gesteld.²

Tegenprestatie heeft critici en aanhangers onder de klantmanagers

Waar we bij bijstandsgerechtigden een dominant wederkerigheidsdiscours zien, vallen bij de klantmanagers twee tegenstrijdige logica's te onderscheiden: de onvoorwaardelijkheidslogica en de wederkerigheidslogica. Vanuit de onvoorwaardelijkheidslogica beredeneren klantmanagers dat met de invoering van een verplichte tegenprestatie het (voorheen onvoorwaardelijke) recht op een bijstandsuitkering wordt ondermijnd.

Het voorwaardelijk maken van een uitkering zou volgens hen om vier redenen onrechtvaardig zijn. Allereerst menen zij dat dergelijke verplichting

² In het kader van het Amsterdamse experiment is het niet mogelijk geweest de vraag over onvoorwaardelijk inkomen voor te leggen aan de klantmanagers

tingen averechts kunnen werken bij de kwetsbaarste groepen met een grote afstand tot de arbeidsmarkt. Het zou deze groepen kunnen uitsluiten van de toegang tot de bijstand, omdat zij niet altijd in staat zijn om een tegenprestatie te leveren.

Ten tweede zien zij de verplichting tot een onbetaalde tegenprestatie als miskennis van de wens van bijstandsgerechtigden om (financieel) gewaardeerd te worden voor het werk dat zij doen.

‘Nee... als je eenmaal in een vrijwillige constructie zit. Nou, ze zijn hartstikke blij met je. Je krijgt waarschijnlijk een boekenbon en een kerstpakket, maar daar komt natuurlijk ook nooit een baan van.’

Deze klantmanagers benadrukken vooral het belang van uitkeringsonafhankelijkheid en dus van uitstroom uit de bijstand. Zij zeggen dat bijstandsgerechtigden zich door het verrichten van verplicht ‘vrijwilligerswerk’ uitsluiten van de groep werkenden; onbetaald werk leidt volgens hen namelijk zelden tot de stap naar een betaalde baan. Sommigen menen zelfs dat het mogelijk belemmerend kan werken omdat bijstandsgerechtigden het vrijwilligerswerk kunnen verkiezen boven reïntegratie naar een betaalde baan:

‘Die zijn vrijwilligerswerk ergens begonnen en daar is de prioriteit helemaal zoek. “Ik kan niet komen want ik heb vrijwilligerswerk daar en daar.” Vrijwilligerswerk, het moet niet een leven op zich gaan worden. Het is een middel. En als jij de kans krijgt op regulier werk, hoe beangstigend dat ook mag zijn. Ik merk dat mensen dat gewoon echt zien als werk. Het wordt ook zo geschreven dat het een tegenprestatie kan zijn. En dan wordt het soms ongepast ingezet: “Ik kan niet naar een sollicitatiegesprek want ik heb vrijwilligerswerk.”’

Ten slotte twijfelen sommige klantmanagers aan de maatschappelijke meerwaarde van het werk dat bijstandsgerechtigden onbetaald als tegenprestatie kunnen doen:

‘En een tegenprestatie, er staat ook in de wet beschreven: Het moet kortdurend zijn. Incidenteel zijn. Het mag zelfs geen structureel iets zijn. Wat levert het dan

op? Als ik iemand een dagje uhm, straatvuil laat prikken. Wat levert dat maatschappelijk gezien op?’

Vanuit de wederkerigheidslogica zegt de andere helft van de klantmanagers juist een voorstander te zijn van een verplichte tegenprestatie. Zij benadrukken de wederkerigheid van de uitkering en geven aan dat het een goed signaal is naar bijstandsgerechtigden om duidelijk te maken dat ‘thuiszitten geen optie is’. Een klantmanager verwijst hierbij naar ‘de origine van de bijstandswet’, waarbij het opvallend is dat de wederkerigheidslogica van de Participatiewet geprojecteerd wordt op de oorspronkelijke bijstandswet:

‘Dan leg ik ze de origine van de bijstandswet weleens uit, want dat schijnt iedereen een beetje vergeten te zijn. En dat ik dan ook namens alle andere mensen die je geld geven om in je bestaan te kunnen voorzien, en ik ben dan de aangewezen persoon om namens alle mensen die daaraan bijdragen, om daar wat voor terug te vragen. (...) Dat hoeft niet per se werk te zijn.’

Deze groep klantmanagers ziet het verrichten van een tegenprestatie wel als opstap naar een volwaardige, betaalde baan. Een verplichte tegenprestatie helpt bijstandsgerechtigden om ‘werkritme’ en ‘werknemersvaardigheden’ op te doen. Daarnaast zou het een middel kunnen zijn om zwart werk of oneigenlijk gebruik van de uitkering te voorkomen, waarbij ze expliciet onderscheid maken tussen mensen die de uitkering verdienen en zij die er in mindere mate recht op hebben. Verplicht vrijwilligerswerk is voor deze groep klantmanagers een vorm van zowel disciplinerend als activerend.

Arbeidsverplichting leidt tot spanningen over wat passend werk is

Aan de klantmanagers is gevraagd hoe zij aankijken tegen de verplichting tot het verrichten van algemeen geaccepteerde arbeid en aan welke voorwaarden dat werk dan moet voldoen. Het merendeel geeft aan dat werk in eerste instantie moet aansluiten bij de capaciteiten, kwaliteiten, diploma’s en het niveau van de bijstandsgerechtigde. Ook de gezinssituatie en de fysieke (on)mogelijkheden spelen een rol in het matchen van bijstandsgerechtigden met vacatures. Een kleine minderderheid erkent

ook het belang van de werkwensen van bijstandsgerechtigden en schenkt aandacht aan hun levensverhaal. Deze klantmanagers wijzen de arbeidsverplichting zonder inspraak van bijstandsgerechtigden af. Volgens hen kan een te eenzijdige sturing naar werk de duurzaamheid van eventuele uitstroom ondermijnen.

Er ontstaat spanning wanneer er vacatures langskomen die volgens de klantmanager passend zijn, maar waar bijstandsgerechtigden geen heil in zien. Dit leidt tot frustratie bij beide partijen. Sommige klantmanagers geven aan dat bijstandsgerechtigden zich te veel richten op werkgebieden waarin weinig werk te vinden is, waardoor een match moeilijk te maken is. Anderen vinden dat ze soms wel heel veel voorwaarden stellen aan een baan. Aanbiedingen worden afgewezen omdat ze de inhoud van het werk niet interessant vinden of omdat de werktijden niet passen bij hun gezinsituatie. Dit leidt tot verzuchtingen van klantmanagers, die soms nadrukkelijk verwijzen naar hun eigen werksituatie: ‘Ik heb ook kinderen van dezelfde leeftijd en ik werk ook fulltime’, ‘Ik heb ook werk moeten doen dat ik niet leuk vind.’ Dat niet alle klantmanagers ruimte geven voor wensen en inspraak van bijstandsgerechtigden is opvallend in het licht van de taakopvatting van de klantmanagers die wij spraken. Zij zien zichzelf in de eerste plaats als coach die hun klant begeleidt bij het zetten van stappen richting duurzame uitstroom naar de arbeidsmarkt.

Rechtvaardige bijstand vraagt om inspraak over passend werk

Uit de interviews blijkt dat de meeste bijstandsgerechtigden in ons onderzoek de wederkerigheidslogica onderschrijven. Bij de klantmanagers daarentegen zien we steun voor de wederkerigheidslogica én voor de onvoorwaardelijkheidslogica. Het is opmerkelijk dat de bijstandsgerechtigden op dit punt meer voorwaarden stellen aan zichzelf én aan elkaar dan de klantmanagers geneigd zijn te doen. Mogelijk valt dit te verklaren door het stigma in de samenleving waarmee bijstandsgerechtigden worden geconfronteerd. In tegenstelling tot klantmanagers dienen zij hun zelfrespect en eigenwaarde te herstellen en te beschermen. Dat doen zij onder andere door zich te distantiëren van de groep ‘luie bankzitters’ (zie ook Elshout 2016).

Wanneer we de uitkomsten van ons onderzoek interpreteren aan de hand van de drie criteria voor sociale rechtvaardigheid van Fraser en

Honneth (2003) – erkenning, representatie (inspraak) en gelijke toegang tot publieke middelen – valt het volgende op.

De tegenprestatie biedt volgens bijstandsgerechtigden mogelijkheden tot erkenning. De bijstandsgerechtigden die wij hebben gesproken, leveren graag een bijdrage aan de maatschappij door iets terug te doen voor hun uitkering. Ze willen meedoen in de samenleving en willen hun uitkering terugverdienen door het verrichten van betaald of onbetaald werk en willen daarvoor materieel en immaterieel gewaardeerd worden. Dit levert hun zelfvertrouwen en hopelijk erkenning op.

Een onvoorwaardelijk inkomen zou volgens hen niet tot de gewenste maatschappelijke erkenning of zou zelfs tot miskening leiden. Ze vrezen dat het andere bijstandsgerechtigden demotiveert om te gaan werken, hetgeen het stigma van de bankzittende bijstandsgerechtigde kan versterken.

Arbeidsverplichtingen vinden ze terecht en overkomelijk. Het begint echter te wringen wanneer verplichte stappen niet leiden tot een stap in de richting van langdurig en betaald werk, of als deze niet aansluiten bij hun interesses, loopbaan en leefsituatie, of wanneer ze geen ‘nee’ mogen zeggen tegen het aanbod. In dergelijke gevallen kunnen arbeids- en participatieverplichtingen op de lange termijn leiden tot miskening van wat zij zelf passend werk vinden. Tijdens dit matchingstraject geeft de klantmanager – volgens de bijstandsgerechtigden – niet altijd ruimte en gehoor aan hun werkwensen. Dit is opvallend, omdat klantmanagers zichzelf profileren als coach die uitgaat van de vraagarticulatie van de klant. Uit de interviews met de klantmanagers blijkt echter dat ze in conflict kunnen komen met dit uitgangspunt zodra de wensen van hun klanten in concrete situaties uitstroom naar betaalde arbeid in de weg staan.

De klantmanagers zijn meer dan hun klanten verdeeld over het heil van een verplichte tegenprestatie. Een deel van de klantmanagers geeft aan dergelijke voorwaardelijke instrumenten bij voorkeur niet in te zetten omdat ze liever vasthouden aan een onvoorwaardelijk recht op bijstand. Daarnaast zien ze een verplichte tegenprestatie vanwege de vaak beperkte duur niet als adequaat reïntegratiemiddel. Mogelijk is hier sprake van een vertekening doordat we gesproken hebben met klantmanagers die zichzelf hebben aangemeld voor een experiment dat erop is gericht meer vertrouwen te geven aan bijstandsgerechtigden.

Bijstandsgerechtigden vragen om meer inspraak in de keuze voor werk, een tweede voorwaarde voor sociale rechtvaardigheid (Fraser & Honneth 2003). Ruimte voor inspraak is cruciaal voor erkenning en een goede match tussen werkwensen en aanbod. Maar juist bij inspraak en representatie door bijstandsgerechtigden kunnen de scheidingslijnen die bijstandsgerechtigden trekken tussen henzelf en andere bijstandsgerechtigden problematisch zijn. Die maken het namelijk moeilijker om collectief op te trekken, hetgeen hen op individueel niveau kwetsbaar maakt voor de grillen van de politiek, het beleid en de uitvoering daarvan.

We zien dat er verschillen zijn tussen bijstandsgerechtigden en klantmanagers in hun opvatting van passend werk. Dit zet de herverdeling van werk dat aansluit bij de persoonlijke voorkeuren van bijstandsgerechtigden onder druk – het derde rechtvaardigheids criterium. Bijstandsgerechtigden ervaren soms sturing op wat passend werk is. De passende baan die een klantmanager voor ogen heeft, voldoet niet per se aan de verwachtingen van bijstandsgerechtigden. Het aanbod van werk aan de onderkant van de arbeidsmarkt is gering, en in deze context ervaren bijstandsgerechtigden druk op het accepteren van door hen als niet-passend ervaren werk als onrechtvaardig. Naast de verplichting om ‘passend werk’ te aanvaarden, draagt ook de verplichte tegenprestatie niet bij aan een eerlijkere herverdeling van banen. Een verplichte, onbetaalde tegenprestatie biedt op de korte termijn wellicht bevrediging van de wederkerigheidswens, maar op de lange termijn houden bijstandsgerechtigden er zelden een betaalde baan aan over (zie ook SCP 2019).

Een rechtvaardige bijstand vraagt om ruimte en erkenning voor individuele en collectieve inspraak door bijstandsgerechtigden en openheid bij klantmanagers voor wat ‘passend werk’ is. Kortstondige, verplichte en onbetaalde tegenprestaties en tijdelijke aanstellingen, die na enige tijd beëindigd worden of waarvan de subsidie vervalft, vergroten de kans dat bijstandsgerechtigden na verloop van tijd gedesillusioniseerd achterblijven.

Literatuur

- Elshout, J.A.G., 2016. Roep om respect. *Ervaringen van werklozen in een meritocratiserende samenleving*. Amsterdam: Stichting de Driehoek.
- Fraser, N. & Honneth, A., 2003. *Redistribution or recognition? A political-philosophical exchange*. London / New York: Verso.
- Kampen, T., 2014. *Verplicht vrijwilligerswerk. De ervaringen van bijstandsccliënten met een tegenprestatie voor hun uitkering*. Amsterdam: Van Genneep.
- Lamont, M. & Molnár, V., 2002. The study of boundaries in the social sciences. *Annual review of sociology*, 28(1), 167-195.
- Oplegger Landelijk Overleg Experimenten Participatiewet, 2020. *Experimenten Participatiewet – Weten wat werkt voor wie*.
- Participatiewet 2015. Te raadplegen op www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/participatiewet [juni 2020]
- SCP, 2019. *Eindevaluatie van de Participatiewet*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Tweede Kamer, 2013/2014. Memorie van Toelichting. Wijziging van de wet werk en bijstand en enkele andere sociale zekerheidswetten, 33801, nr. 3. Te raadplegen op www.tweedekamer.nl [5 juni 2020]
- Verordening Tegenprestatie Participatiewet. Te raadplegen op: <http://decentrale.regelgeving.overheid.nl/cvdr/PDFoutput/Actueel/Amsterdam/CVDR377479.pdf> [12 juni 2020]